

УКРАЇНЬСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ

О.О. РАФАЛЬСЬКИЙ

Цивілізація – це стан суспільства, якому притаманні державна система управління, соціальна стратифікація (елітарне суспільство на противагу первісному егалітарному), різні форми соціального й державного розвитку. Для цієї стадії характерними ознаками є поява міст, власних писемності, законів і т.д.

В одній зі своїх праць видатний філософ М. Бердяев розмірковував: *«Историческая память – величайшее проявление духа вечности в нашей временной действительности. Она поддерживает историческую связь времен. Память есть основа истории. Без этой памяти истории не было бы, потому что если история и совершалась бы, то в этом разорванном времени так безнадежно было бы отрезано настоящее от будущего и*

прошлого, что восприятие стало бы невозможно. Все историческое знание есть не что иное, как припоминание, как та или иная форма торжества памяти над духом тления. Через память мы восстанавливаем это отношение о нас, умершее, удалившееся и, как будто канувшее в какую-то темную бездну, прошлое. Поэтому память есть вечное онтологическое начало, создающее основу всего исторического.

Память хранит отчее начало, нашу связь с отцами, потому что связь с отцами и есть связь настоящего и будущего с прошлым. Окончательное забвение нашего отечества было бы окончательным забвением прошлого. Это было бы тем сумасшествием, при котором человечество пребывало бы в клочьях времени, в разорванных мгновениях времени, без всякой связи времен» [1, 6,58].

«Батьків» у сучасних українців було багато. А це, в свою чергу, наклало відбиток і на нашу цивілізаційну історію. Однак "при всіх міграціях і навіть військових катаклізмах не зафіксовано жодного факту повної зміни етносів на території майбутньої України. Якась частина населення завжди лишалася жити на своїх предковичніх місцях, і саме вона, хай і в зміненому етнічному вигляді, була гарантом збереження історичної пам'яті, культурного і життєдіяльного генофонду регіону. Тож упродовж тисячоліть різноетнічні давні народи, зливаючись і розпадаючись, поступово витворювали сучасну етнокультурну карту Східної Європи, в т.ч. й України" [2, 5].

Звичайно, цивілізаційний процес був непростий: часто глобальні події переривалися або взаємоперетиналися. Варто згадати хоча б одночасний різностадіальний розвиток скіфського й античного суспільств, "накладки" в розвитку козацької державності та входження України до складу Російської імперії, відновлення української "державності" в рамках СРСР тощо. Але цей поступ був безповоротний та історично логічний.

Домінуюче місце в цивілізаційному розвитку України посідає Київська Русь. Величезне значення для русів-українців, та й для подальшої долі східного слов'янства, мало прийняття київськими князями на рубежі IX–X ст. візантійської версії християнства. Давньоруська держава до кінця X ст. стала органічною складовою Східнохристиянської цивілізації, яку на той час очолювала Візантія з її багатою християнською культурою, в основі якої античні й біблійні традиції. Починаючи з середини XI ст. східне християнство в повному обсязі визначає обличчя давньоруської культури. Однак, як справедливо зазначає професор Ю.Павленко, на Русі наочно простежуються й місцеві особливості інтерпретації християнського світосприйняття, в цілому більш світлі, оптимістичні й життєстверджуючі, ніж у Візантії або в Західній Європі тих часів. Самостійність давньоруської соціокультурної системи, яка включала в себе і природно-язичницькі традиції, у сприйнятті візантійської православної доктрини особливо яскраво виявилася у збереженні старої (з її наступними модифікаціями)

концепції і побудови політичної влади. Цивілізаційна місія православ'я, яке з Києво-Печерської лаври розповсюджувалося на решту загальноруських теренів, позначилася на всій подальшій історії східнослов'янських народів [3, 463].

Надалі цивілізаційна еволюція на землях сучасної України відбувалась у литовсько-польських державних структурах, а також Османській Порті (Кримський ханат став її протекторатом). А на більшій частині українських територій сформувалася держава Богдана Хмельницького та його спадкоємців-гетьманів, ідеологічна основа якої втілилася у Конституції Пилипа Орлика. Щоправда, цей перший в Європі документ такого змісту з'явився вже в часи згасання державотворчих акцій у цьому регіоні. На перше місце виступала Російська імперія, котра поступово, але неухильно підпорядковувала українські терени.

Як зазначав російський філософ М.Трубецькой, «на рубеже XVII-XVIII веков произошла украинизация великорусской духовной культуры, различие между западнорусской и московской редакциями русской культуры было упразднено путем искоренения московской редакции, и русская культура стала единой... Эта единая русская культура послепетровского периода была западнорусской – украинской по своему происхождению, но русская государственность была по своему происхождению великорусской, а потому и центр культуры должен был переместиться из Украины в Великороссию. В результате и получилось, что эта культура стала ни специфически великорусской, ни специфически украинской, а общерусской» [4, 367].

Загальноруською ця культура була, звичайно, в розумінні східнослов'янсько-православної, суттєво прозахідною з петровських часів, тобто культурою не національною, навіть не просто імперською, а цивілізаційного плану (що, зрозуміло, передбачає і її етнічний вимір).

Російська імперія після Переяслава отримала потужний імпульс для зміцнення своїх позицій як у східнослов'янському світі, так і на обширніших просторах. Сили були нерівні, й українство поступово входило до нових соціально-економічних та політичних структур, а тому ставало лише їх частиною. У зв'язку з цим М.Драгоманов резонно запитував: «...що ж нам була за користь з того, що і ми перетерпіли жорстокість Петра I, остервенілість Меншикова і німців Биронових, дурості Павла I, солдатське звірство Аракчеєва, холодну самоволлю Миколая I, про котрих українці не можуть навіть сказати, що це були «свої собаки, котрих ми ж самі вигодували», бо в нас позаду не було ніякого Івана IV. Та й самі ці Петербурзькі самовольники і нівечники натури чоловічої ніколи не вважали нас, українців, за своїх і, коли случалось, давили нас з більшою злістю, менш жаліли «безмозглих, упрямых хохлов», ніж своїх «руських». Хіба допомоглось що-небудь великорусам од того, що терпіли рядом з ними і браття черкаси, вмерти за котрих

обіцялись батьки їх тоді, як Хмельницький прохавсь у підданство «царя восточного» [5, 563]?

Таку специфічність і недосконалість цивілізаційних відносин між народами в рамках функціонування імперських структур спробував проаналізувати В'ячеслав Липинський: «Якби Росія була державою національностей, а не державою національною, то цей процес державної асиміляції її народів, в тому числі і українського, треба було б вважати процесом зовсім нормальним і навіть з огляду на скріплення сильної держави – процесом бажаним. Але Росія державою національностей ніколи не була, нею не є і, думаєм, бути такою не може. Росія це державна організація народу російського (великоруського, московського) й тому зміст держави є зростом нації, асиміляція державна є разом з тим асиміляцією національною». Але при цьому він висловлював обережний оптимізм: «Подавилася нами Польща, дасть Біг не проковтне нас так легонько й Росія» [6, 143, 146].

Як показали події останніх часів, це так і сталося. Але шлях до нинішньої ситуації був довгий і непростий.

Перший етап закінчився скасуванням інституту гетьманства та ліквідацією Запорозької Січі за часів царювання Катерини II. Упродовж наступного етапу основна частина України була складовою Російської імперії і на її землях відбувалися події та процеси, котрі позначилися на всій країні. Зокрема, це тотальна русифікація й перехід значної частини української еліти на службу до нових господарів. Нові умови призвели й до появи нової ідеології. Типовими для «малоросійської ментальності» можуть бути слова Віктора Кочубея -- українця, який належав до найближчого оточення імператора Миколи I. Коли до нього звернулися по допомогу у вирішенні деяких нагальних питань земляки з Лівобережжя Дніпра, він сказав: «Хоч і народився я хохлом, я більший росіянин, ніж хто інший... Моє становище підносить мене над усякими дріб'язковими міркуваннями. Я розглядаю турботи ваших губерній з точки зору спільних інтересів усього нашого суспільства. Мікроскопічні погляди мене не турбують» [7, 189].

Водночас це були перші кроки національного відродження, коли стала викристалізовуватися українська ідея. На цей період припадає початок утисків і нищення її носіїв. Скінчився цей етап розвалом самої імперії і формуванням нової цивілізаційної ситуації. Україна вийшла на другий пік у становленні власної державності.

Нагадаю, що сучасна українська цивілізація розпочалася заснуванням козацької республіки – Запорозької Січі. На її основі постала держава Богдана Хмельницького й сформувалася українська нація. Республіканські ідеї лежали в основі Конституції Пилипа Орлика – першого документа в новій світовій історії, який підніс народовладдя на рівень державної політики. Республіканізм був визначальним елементом світогляду

учасників Кирило-Мефодіївського братства й до розвалу Російської імперії відігравав домінуючу роль в українській політичній думці. Кінцевим результатом багаторічної боротьби українського народу за незалежність стало виникнення Української Народної Республіки.

За радянських часів Україна, формально маючи республіканський статус, основи республіканізму (свобода особи, всебічний розвиток кожного громадянина) – була скалічена тоталітарним більшовицьким режимом. І тільки з незалежністю республіканські традиції отримали новий поштовх до відродження.

Утворення СРСР, однією зі складових якого стала й Україна, певною мірою зацементувало й законсервувало національний гніт попередніх часів. Хоча в цей період з'явилися і позитивні моменти в тогочасних глобальних процесах: переважна більшість етнічних українських територій (крім Лемківщини, Берестейщини, частини Вороніжчини й Білгородщини тощо) була підпорядкована Києву.

Не тільки Драгоманов вважав перебування України у складі Російської імперії «пропащим часом». Навіть Пантелеймон Куліш ще 1864 року писав: «Что же касается до Украины, я не вижу для нее другой участи, как сделаться игрищем соседних наций. Совсем другое было бы дело, когда бы мы едиными устами и единым сердцем работали над пробуждением общественно-политического сознания в Украине» [8].

Найімовірніше, що до середини минулого століття вихід України зі складу російської наддержави скінчився б саме так: вона була б розшматована сусідами й навіки втратила б можливість стати повноцінною цивілізацією і державою. Інша річ, що за своє «визрівання» в імперському інкубаторі українці заплатили жахливу ціну в мільйони безвинних жертв.

Цивілізаційні процеси відбувалися й у тих регіонах України, які в XVII-XX ст. входили до складу інших держав – Речі Посполитої, Габсбурзької монархії, Чехословаччини, Польщі, Угорщини, Румунії. До речі, перебуваючи у складі Австро-Угорщини, українці Галичини, Закарпаття та Буковини користувалися ліберальнішими правами й мали сприятливіші умови для розбудови структур громадянського суспільства, місцевого самоврядування, створення партійної мережі тощо. Саме в цей час виникає цивілізаційний розлам українського етносу, західна частина якого мала можливість (хоча й обмежену) користуватися здобутками європейської цивілізації й виховуватися на її ідеалах. Східна ж змушена була розвиватися в рамках євразійської системи. Проте завдяки постійним контактам у культурно-політичній та просвітницькій сферах, а також виробленому в другій половині XIX ст. по обидва боки Дніпра уявленню про українську соборність національне тіло всупереч зовнішнім впливам продовжувало існувати, працюючи в ім'я єдності і незалежності.

Унікальність українського цивілізаційного процесу полягає в тому, що він не переривався в часи бездержавності. Культурний підмурок

українського етносу, закладений в період Київської Русі й зміцнений у добу Козаччини, виявився таким міцним, що витримав двохсотлітнє перебування у складі інших держав. Республіканський ідеал став тим стрижнем, навколо якого утворювалася модерна нація.

Рік 1991 увійшов в історію як завершення розпочатого в 1917-му російсько-більшовицького експерименту. Нежиттєздатність системи, що протягом семи десятиліть у формі СРСР була фактично спадкоємницею царської імперії, породила більше проблем, ніж спроможна була вирішити.

Попри всі складнощі за роки незалежності українська цивілізація зробила величезний крок уперед. Підтвердилися пророчі слова В.Липинського про те, що як мати народжує дитину, так і власна держава народжує націю. Український народ напрочуд швидко, за історичними мірками, пережив пострадянський період. Торішні події під час президентських виборів переконливо довели: в Україні створено політичну націю, яка готова влитися в європейську цивілізаційну систему.

Визначаючи шляхи суспільного розвитку нашої держави, мусимо враховувати прогресуючу глобалізацію соціально-економічних процесів суспільного життя в цілому. Долучення до сучасних надбань цивілізаційного розвитку можливе лише через утвердження відкритого суспільства, зокрема відкритої економіки, її прискореної інтеграції у світовий економічний простір.

Звичайно, відродження України передусім залежатиме від глибини здійснюваних внутрішніх реформ і насамперед від реальних змін в економічному житті, темпів та масштабів соціально-ринкової перебудови економіки. Ці зміни є складовою інтеграційних процесів. Вони взаємозумовлені. Ринок, валюта, капітал, соціальні цінності, демократія – інтернаціональні за своєю суттю поняття. Мусимо це глибоко усвідомлювати.

Сучасний процес глобалізації має вагомі об'єктивні передумови. Вони пов'язані з особливостями утвердження постіндустріальної технології виробництва, поглибленням міжнародного поділу праці, перетворенням інформації, інтернаціональної за своєю суттю, на основний виробничий ресурс суспільства. Не менш важлива роль належить демократизації політичних інституцій, зближенню духовних цінностей різних народів [9,100].

Загальновідомо, що історія людської цивілізації була позначена всесвітністю розвитку й на попередніх етапах. Людство завжди було єдиним. Навіть тоді, коли взаємини між націями й народами за своїми зовнішніми ознаками не лише не мали чіткого вияву, а й були антагоністично суперечливі. «Ми повинні розглядати людство в його спільності, – писав ще на початку минулого сторіччя відомий російський філософ і богослов В.Соловйов, – як соціальний організм, живими членами

якого є різні нації. З цього погляду очевидно, що жоден з народів не може жити в собі, через себе й для себе. Життя кожного народу є лише певною участю в загальному житті людства» [10, 4].

Та на відміну від постіндустріальної цивілізації, що утверджується, всі попередні розвивалися лише за нормами сумативної цілісності. Принципова новизна постіндустріальної цивілізації полягає в тому, що її розвиток здійснюється в напрямі поступового переростання сумативної цілісності світу в структурну.

Сучасне покоління українців зробило свій вибір, і вітчизняна, порубіжна між Сходом і Заходом, цивілізація явила себе Світові. Ми маємо всі шанси побудувати під республіканськими знаменами впливову в світовій цивілізації країну. Для цього мусимо наповнити республіканізм, який лежить в основі української Конституції, справжнім змістом, зробити владу справді народною.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н.А. Смысл истории. – М., 1990.
2. Етнічна історія давньої України. – К., 2000.
3. Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. – К., 2004.
4. Трубецкой Н.С. История. Культура. Язык. – М., 1995.
5. Драгоманов М.П. Пропавший час. Українці під Московським царством (1654-1876). // Вибране. К., 1991.
6. Безрідний Василь. Другий акт // The Political and Social ideas of Vjacheslav Lypynskyj. – Harvard Ukrainian Studies. – Vol. IX. – Num. 3/4. December, 1985.
7. Субтельний Орест. Україна. Історія. – К., 1991.
8. ІР ЦНБ. – Ф. 1. – № 28803.
9. Гальчинський Анатолій. Кінець тоталітарного соціалізму. Що далі? – К., 1996.
10. Соловьев В.С. Русская идея. – М., 1991.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Рафальський Олег Олексійович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.